

عوامل تاثیر گذار در توسعه پایدار اجتماعی شهر اراک

بهناز قهیه بی^۱

دانش آموخته دکتری تخصصی برنامه ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران

بیژن رحمانی

دانشیار دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

عباس ملک حسینی

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران

مهدی قهیه ئی

کارشناسی ارشد، عمران سازه، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۲۵

چکیده

امروزه پایداری شهری به عنوان یکی از مباحث مطرح در کلیه عرصه‌ها خصوصاً در عرصه فضاهای شهری مطرح بوده است چون شهرها برای آسایش و رفاه بیشتر شهروندان مدیریت می‌شوند. در این پژوهش سعی شده است که عوامل و شاخص‌های مؤثر در توسعه پایدار اجتماعی شهر اراک را بررسی نماییم و بنابراین در ابتدا با توجه به تعداد شاخص مورد نظر نظرات ۵۰ نفر خبره را جمع‌آوری کرده‌ایم و سپس شاخص‌های اولیه موجود در پایداری اجتماعی را به شکل کلی طراحی کرده‌ایم و سپس این شاخص‌ها با طراحی متغیرها تعیین شده است، پرسش نامه اولیه طراحی شده است و دوباره در اختیار جامعه آماری قرار گرفته است و با استفاده از فن تکنیک عاملی و آزمون بارتلت و KMO به تعیین این شاخص‌ها رسیده‌ایم، نتایج حاصل از این شاخص‌ها بیانگر این است که پنج عامل امنیت اجتماعی و رفاه اجتماعی و نیز حس تعلق مکان و انسجام و مشارکت و عدالت اجتماعی در حدود ۷۸ درصد پاسخ گوی سؤالات بوده و موضوع مورد بررسی در پژوهش ما است و ۲۲ درصد دیگر ممکن است مربوط به سایر عوامل مانند کیفیت زندگی و نقش دولت و سایر عوامل دیگر که دخالت به نسبت پایین تری در پایداری اجتماعی این شهر دارند باشند.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، پایداری اجتماعی، شهر اراک.

مقدمه

مفهوم پایداری در عصر حاضر آن‌چنان اهمیتی پیدا کرده است که هر بحث معاصر درباره محیط‌زیست و توسعه بدون توجه به این مفهوم بحثی ناتمام تلقی می‌گردد با وجود آن نبایستی چنان توجه کرد که همیشه این واژه بخشی از امکانات روزمره‌ی ما را در بر می‌گیرد. در فرهنگ آکسفورد فعل پایداری به این صورت تعریف شده است. توانایی، دوام یا حفظ انجام کاری به طور دائم. در فرهنگ دهخدا فعل پایداری به معنای بادوام، ماندنی آورده شده است (فرهنگ دهخدا: ۴۷). معنای کنونی واژه پایداری که در این بحث مد نظر است عبارت است از «آنچه که می‌تواند در آینده تداوم یابد» (Soflaee, 2003: 143). توسعه پایدار به تعبیری یک مفهوم اخلاقی است و به تعبیر دیگر یک مفهوم علمی اگر چه کاملاً با علوم طبیعی و اقتصاد در آمیخته است اما شاید بیشتر برآمده از فرهنگ و ارزش‌های انسانی باشد و در پاسخ به یک نیاز حیاتی در واقع می‌تواند بنای بنیانی جدید برای روابط انسانی و تداوم حیات بشری تصور شود با این وصف در تعریف توسعه پایدار نمی‌توان وجهی را به زیان وجه دیگر انتخاب کرد. به بیان دیگر اگرچه توجه به مفهوم محیط‌زیست در این مناظره نقشی محوری دارد اما نباید و نمی‌تواند صرفاً در چهارچوب حفاظت از محیط‌زیست خلاصه شود مفهوم جدید توسعه پایدار کلی‌نگر است و همه ابعاد اجتماعی-اقتصادی- فرهنگی و دیگر نیازهای بشری را در بر می‌گیرد. به اعتباری مهم‌ترین جاذبه در توسعه پایدار در جامع‌نگری آن است. به این دلیل معمای توسعه پایدار نمی‌تواند از طریق تمرکز بر اجزا حل شود این مفهوم باید به صورت یکپارچه و در هر دو بعد علمی و اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد و نه به‌عنوان سلسله‌ای از موضوعات و مسائل جداگانه. توسعه پایدار توسعه‌ای است که نیازهای حال انسان را با توجه به توانایی نسل آینده در دریافت نیازهایش مدنظر دارد (Statement by the Commission on Environment and Future Development, 1987).

برآورده ساختن نیازها و خواسته‌های انسانی هدف عمده توسعه است اما در حال حاضر نیازهای ضروری شمار بسیار زیادی از مردم کشورهای در حال توسعه برای غذا، پوشاک، سرپناه و شغل تأمین نمی‌شود و فراتر از آن این مردمان خواستار بهبود کیفیت شرایط زیست خود هستند که در آن فقر و بی‌عدالتی مختص نقاط خاصی است که همواره مستعد بحران‌های زیست‌محیطی و سایر بلاها خواهد بود. توسعه پایدار نیازمند تأمین نیازهای اولیه همگان و ایجاد فرصت برای آن‌ها جهت برآورده سازی خواسته‌هایشان برای زندگی بهتر است (Beatty, 1383: 87). توسعه پایدار در سه حیطه دارای مضامین عمیقی است: ۱. پایداری محیطی ۲. پایداری اجتماعی ۳. پایداری زیست‌محیطی. در راستای تحقق اهداف توسعه پایدار - پایداری محیطی در ارتباط با معماری اهمیت زیادی دارد و مسائل زیست‌محیطی که آینده بشر را به خطر انداخته است معماران را به چاره‌اندیشی واداشته است و پایداری محیطی عبارت است از باقی‌گذاشتن زمین بهترین شکل برای نسل آینده با این تعریف که فعالیت انسان‌ها تنها زمانی از نظر محیطی پایدار است که بتواند بدون تقلیل منابع طبیعی و یا تنزل محیط طبیعی اجرا شود. پس توسعه پایدار زمانی، ذاتاً فرایندی مبتنی بر تغییرات است که در آن استفاده از منابع، جهت سرمایه‌گذاری‌ها، سمت و سوی توسعه، فن‌آوری و تغییرات نهادی همه با یکدیگر هماهنگ بوده و قابلیت نسل‌های حاضر و آینده را برای برآورده ساختن نیازهای انسانی‌شان ارتقاء می‌بخشد (Ibid: 89-88). کمیسیون جهانی محیط‌زیست توسعه پایدار را این‌گونه تعریف می‌کند: توسعه پایدار فرایندی تغییری است که در استفاده از منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها، سمت‌گیری

توسعه تکنولوژی و تغییر نهادی است که با نیازهای حال و آینده سازگار است. از نظر کمیسیون جهانی محیط و توسعه، توسعه پایدار عبارت است از توسعه‌ای که نیازهای کنونی را بدون کاستن از توان نسل‌های آینده در تأمین احتیاجاتشان برآورده سازد (W., C, S, D, 1987: 65). توسعه پایدار توسعه‌ای است که پاسخگوی نیازهای فعلی باشد بدون آنکه توان نسل‌های آینده در تأمین نیازهای خود را تحت تأثیر قرار دهد (Azizi, 2000: 42). از طرفی بانک جهانی از تعریف سازمان ملل نیز کلی‌تر و ابهام برانگیز تر است بانک جهانی توسعه پایدار را توسعه‌ای که دوام یابد نامید. از نظر بانک جهانی با وجود فقر نمی‌توان محیط طبیعی سالم و پایداری داشت. نبودن عدالت اجتماعی تداوم توسعه را دچار مشکل می‌نماید. در اجلاس ریو راهنماها و توصیه‌ها در چهار فصل تنظیم گردید که رشد اقتصادی و توسعه اجتماعی به گونه‌ای صورت پذیرد که سرمایه‌های زیست‌محیطی و نیازهای توسعه را برای نسل‌های بعد دچار نقصان و اختلال نسازد و در اواخر دهه مشخص شد که برای شناسایی بهتر توسعه پایدار لازم است مباحث اقتصادی - اجتماعی - سیاسی و زیست‌محیطی به طور همزمان مورد توجه قرار گیرد عنصر مهم کلیدی در توسعه پایدار تأکید بر حفظ و رفاه نسل‌ها (حال و آینده) در طول زمان است در الگوی توسعه پایدار سعی می‌شود که مقدار و کیفیت ثروت میراث نسل آینده را حداقل برابر نسل حاضر در نظر گیرد؛ و بالاخره توسعه پایدار توسعه‌ای است که نیازهای نسل حاضر را برآورده می‌سازد بدون اینکه توانایی نسل‌های آینده در رفع نیازهایشان مورد مخاطره قرار دهد. هدف‌هایی که در مفهوم توسعه پایدار وجود دارد بسیار گسترده و قابل تأمل است (Rahmani, 1994: 52).

واژه توسعه پایدار از اواسط دهه ۷۰ میلادی و پس از بحران نفتی ۱۹۷۳ بسیار به کار گرفته است امروزه بحث توسعه پایدار یکی از بحث‌های بسیار مهم و رایج در سطح بین‌المللی است. سازمان‌ها و نهادهای محیط‌زیست در جهان و همچنین سازمان ملل از مهم‌ترین ارگان‌های دخیل در این امر هستند. به منظور حل مشکلات متعددی در محیط‌زیست در اوایل دهه ۷۰ شورای اجتماعی - اقتصادی سازمان ملل متحد با عنوان این مطلب که سلامت محیط‌زیست در گرو توسعه پایدار است. بر محل تلاقی محیط‌زیست و توسعه پایدار توجه و تأکید نمود. اولین اجلاس در سال ۱۹۷۲ در استکهلم با عنوان انسان و محیط برگزار گردید. راهنماها و توصیه‌های این اجلاس برای شناخت بستر محیط، کنترل آلودگی‌ها، آموزش و پژوهش برای فراهم نمودن محیط مناسب برای زندگی انسان‌ها بود و سابقه اصطلاح توسعه پایدار به گزارش براتلند باز می‌گردد. در سال ۱۹۸۷ در چهل و دومین نشست اجلاس عمومی سازمان ملل متحد کمیسیون جهانی در زمینه محیط‌زیست و توسعه تحت نظارت سازمان ملل به ریاست خانم براتلند گزارش با عنوان «آینده مشترک ما» تسلیم کرد که مفهوم نوین «توسعه قابل حفظ و تداوم» را معرفی می‌کرد. این مفهوم شرایط انسانی و طبیعی را در فعالیت‌های توسعه‌ای در نظر می‌گرفت. اگرچه مفهوم «توسعه پایدار» را نخستین بار اتحادیه حفاظت جهانی در سال ۱۹۸۰ منتشر کرد تا زمان گزارش براتلند یعنی هفت سال بعد از این اصطلاح عمومیت نیافت. بر اساس این گزارش «توسعه پایدار» نیازهای نسل کنونی را بدون به مخاطره انداختن توانایی نسل‌های بعدی برای برآوردن نیازهایشان تأمین می‌کند. این مفهوم بر رهیافتی بلند مدت دلالت دارد که علاوه بر مسائل زیست‌محیطی - منابع انسانی و عوامل فرهنگی عرضه مواد غذایی، انرژی، صنعت و توسعه شهری را مد نظر قرار می‌دهد. به طور خلاصه زمینه‌های پیدایش و رواج اصطلاح توسعه پایدار را می‌توان به این

صورت بیان کرد. فعالیت‌های جنبش‌های حفاظت محیط‌زیست در نیمه قرن نوزدهم میلادی طرح موضوع پایداری به عنوان یک سیاست حفاظتی در اتحادیه حفاظت جهانی در سال ۱۹۸۰ گسترش ترویج آن پس از انتشار گزارش براتلند در سال ۱۹۸۷ گسترش بحث پایداری در سطح جهانی بر اساس همایش زمین در سال ۱۹۹۲ در دستور کار ۲۱ شناسایی گردشگری به عنوان یک جزء اقتصادی نیازمند توسعه پایدار در دومین همایش زمین به سال ۱۹۹۷ در نیویورک (Kazemi, 2003: 125).

در طی صد سال اخیر شهرها جمعیت زیادی را به سوی خود جلب کرده‌اند با وجود اینکه شهرها تنها ۲ درصد سطح زمین را اشغال نموده‌اند (Hui, 2001) ساکنان آن در حدود ۸۰ - ۶۰ درصد انرژی جهان را مصرف می‌کنند (Grubler, 2012) و مسئول بیش از ۷۰ درصد انتشارات گلخانه‌ای هستند (GHG Protocol, 2007) اما با این حال آن‌ها جایی هستند که مفهوم پایداری را در دراز مدت یا با موفقیت همراه خواهند کرد و یا به شکست خواهند کشید (Harper et al, 2004) بر این اساس دستیابی به پایداری توسعه شهرها در جهان معاصر به عنوان پیش نیاز و شرط ضروری برای توسعه پایدار در سطح جهانی معاصر تاکید می‌شود. مفهوم پایداری که در ابتدا عمدتاً محدود به تعابیر اکولوژیکی بود به دنبال حرکت‌ها و جنبش‌های اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی مورد انتقاد قرار گرفت و زمینه برای شمول بیشتر شاخص‌های پایداری در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی و اخلاقی و فرهنگی فراهم گردید (Bouhanan, 2005: 8). پایداری اجتماعی تحت عنوان زندگی سالم و بارور و هماهنگ با طبیعت معرفی شده است، در این تعریف بقا و حیات انسان توأم با نیازهای انسانی و همگام با حفظ کیفیت محیطی و مرتبط با نظام‌های اقتصادی در جهت حصول به بالاترین سطح رضایت از زندگی تعریف شده است (Moffat, 2001: 35). مسئله‌ی مورد پژوهش در این مقاله این است که چه شاخص‌هایی از موارد مورد نظر در توسعه پایدار اجتماعی شهر اراک مؤثر است؟ یا به بیان دیگر شاخص‌های مؤثر در توسعه پایدار اجتماعی شهر اراک چیست؟ شاید با بررسی این موضوع بتوانیم برخی از مسائلی را که در پایداری شهر اراک مؤثرند را پیدا کنیم.

رویکرد نظری و مفهومی

دهخدا پایداری را به معنای بادوام و ماندنی آورده است. معنای کنونی واژه پایداری که در این بحث نیز مد نظر است عبارت است از: آنچه که می‌توان در آینده تداوم یابد. مفهوم پایداری در توسعه یعنی «مداومت بخشیدن به تجدید و تولید منابع و چیزهای مصرف‌شده برای نسل‌های فعلی و آتی بدون وارد آوردن خسارت به محیط‌زیست». همچنین از نظر چایلد توسعه پایدار توسعه‌ای است که بتواند در دوره زمانی طولانی بدون اینکه خسارتی به محیط‌زیست وارد کند تداوم یابد (Asadi, 1999: 51). پایداری بر پایه روابط ثابتی استوار نیست ولی دو متغیر اصلی مؤثر بر آن عبارت‌اند از یکی مکش‌ها و مصارف انسانی و دوم فن‌آوری چراکه مردم می‌توانند شیوه مصرف خود را دگرگون سازد و فن‌آوری می‌تواند خروجی‌ها و زوائد خود را همگام با هر سطح استاندارد زندگی کاهش دهد؛ بنابراین پیشرفت جامعه در تحقق شهرهای پایدار به تغیر و تحول در شیوه زیست و کاربرد فن‌آوری همگام و متناسب با ترویج شیوه زیستی خاص و پاسخگو به مصرف منابع و تولید زوائد آلوده بستگی دارد. توسعه پایدار چیست و چه مفهومی را در خود دارد که چندین سال اخیر بسیاری از نظرها را به خود معطوف کرده است. ۱- توسعه پایدار در آغاز فرایندی تصور می‌شود که طی آن جوامع مختلف با عبور از مراحل تکاملی کم و بیش یکسان

و تحمل دگرگونی‌های کیفی و کمی از شرایط اولیه عقب‌ماندگی و توسعه و توسعه نیافتگی عبور کرده و به جوامع توسعه یافته تبدیل خواهند شد این تلقی ایدئولوژیک از توسعه در پرتو نقدهای متنوع و متعدد دهه ۱۹۷۰ به ویژه در سال‌های دهه ۱۹۸۰ به بن‌بست رسید.

توسعه پایدار یک فلسفه علمی است که در آن بر پایه تحلیلی سیستماتیک و نظام‌مند از مسائل جوامع راه‌حلی‌هایی تعیین می‌شوند که برابری، عدالت و صلح را در نظام جهانی به همراه خواهد داشت. کمیسیون جهانی محیط‌زیست توسعه نیز آن را این‌گونه تعریف می‌کند: توسعه پایدار فرایند تغییری است که در استفاده از منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها، سمت‌گیری توسعه تکنولوژی و تغییری نهادی است که با نیازهای حال و آینده سازگار باشد. مهم‌ترین تعریفی که از توسعه پایدار در اجلاس ریو از آن ارائه شده است به این قرار است: توسعه‌ای است که نیازهای کنونی بشر را بدون مخاطره افکندن نیاز نسل‌های آینده برآورده ساخته و در آن به محیط‌زیست و نسل‌های فردا توجه شود به سخن دیگر در گزارش براتلند مفهوم توسعه پایدار چنین بیان شده است که این نوع از توسعه که نیازهای فعلی را بدون آسیب رساندن به ظرفیت‌های آینده متعلق به نسل آتی پاسخگو است (Mough, 1996, p25-). از این رو توسعه پایدار را می‌توان این‌گونه تعبیر کرد که فرایندی است که در طی آن علاوه بر کیفیت‌های مناسب زندگی و نیازهای نسل آینده حفاظت محیط‌زیست نیز مدنظر باشد (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۵: ۹۳)؛ و یا اداره و بهره‌برداری صحیح از منابع پایه - طبیعی و مالی و نیز نیروی انسانی برای دستیابی به الگوی مصرف مطلوب که با بکارگیری امکانات فنی و ساختار و تشکیلات مناسب برای رفع نیازهای نسل امروز و آینده به طور مستمر و رضایت بخش (Ziari, 2003: 16).

توسعه پایدار در سال‌های پایانی قرن ۲۰ به عنوان یکی از مناظرات محوری جهان تقریباً همه عرصه‌های حیات بشری نظیر فقر، نابرابری، آموزش، بهداشت، محیط‌زیست، حقوق زنان و کودکان و آزادی ملت‌ها و نیز صنعت و سیاست، اقتصاد و... همکاری بین‌المللی را تحت تأثیر قرار داده و در عصر جدید به عنوان گسترده‌ای نوین با داعیه پاسخگویی به مسائل خطیر که چرخه حیات، طبیعت و نوع بشری را به مخاطره افکنده مطرح شده است. ولفگانگ گفته است که از این پس توسعه بدون پایداری و پایداری بدون توسعه وجود نخواهد داشت و این امر بیانگر پیوندی نوین است که توسعه از طریق آن شادابی و سرزندگی دوباره یافته است.

تعریف گزارش براتلند شامل سه لایه است توسعه برابری و مساوات و حفاظت از محیط زیست برابری و مساوات لایه‌ای از توسعه پایدار است (پاتر و ایونز، ۱۳۸۴: ۲۸۷) عدم موفقیت و شکست‌های وسیع و گسترده این رویکرد، منتهی به ایجاد و تولید تغییری معنادار و تجدید یا نو کردن مفهوم پایداری اجتماعی و دیگر جنبه‌های مربوط و وابسته به آن است (Vallance et al, 2011: 342).

پایداری اجتماعی تحت مفاهیم وسیع‌تر برابری اجتماعی، توزیع خوب و مناسب منابع و اجتناب از کارهای محرومیت‌زا، اجازه دسترسی ساکنان به مشارکت فعال و کامل در جامعه به لحاظ اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و همچنین پایداری جامعه قرار می‌گیرد (Dempsey et al, 2012: 93). توسعه پایدار اجتماعی همانند توسعه پایدار جامعه انسانی دارای جنبه‌های محیطی، مادی، اجتماعی، اقتصادی، قانونی، فرهنگی، سیاسی و روان‌شناختی است که باید همه این جوانب مد نظر قرار گیرد (Hartmut, 1999: 2). بسترسازی برای ظهور و بروز خلاقیت‌ها، بسیج آحاد

مردم در راستای تأمین اهداف توسعه پایدار و نیز اطمینان از آینده‌ای بهتر برای همه با تأکید بر رفاه مردم بومی و تأکید بر نقش حیاتی آن‌ها در مدیریت محیطی و توسعه از ارکان تعریف پایداری اجتماعی است (Moffat et al., 2001: 35). پایداری نظام اجتماعی به معنای ارتقای کیفیت زندگی و توسعه منابع انسانی و در نهایت خود توانی اجتماعات محلی برای غلبه بر چالش‌ها و مسائل درونی و واکنش در برابر تغییرات بیرونی و مدیریت حفظ ارزش‌هاست (Pour Taheri et al., 2010: 2). از نظر لمن و کاکس^۱ توسعه پایدار فرایند اصلاح و بهبود اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی است که مبتنی بر فناوری و همراه با عدالت اجتماعی باشد به طریقی که اکوسیستم را آلوده و منابع طبیعی را تخریب نکند. توسعه پایدار به معنی افزایش منابع انسان - توانمندسازی جوامع به سمت افزایش توانمندی‌های اقتصادی - اجتماعی - فناوری و فرهنگی است. همچنین توسعه پایدار نمی‌تواند بدون تفکر دقیق و در نظر داشتن امکان‌های انسانی اتفاق افتد نکته بارز این نظریه این است که توسعه پایدار را یک فرایند دیده است فرایندی پویا، پایدار و چند بعدی که بر فناوری و توأم با عدالت است بنابراین توسعه پایدار یک اتفاق یا رویداد نیست که یک‌باره اتفاق بیافتد بلکه یک فرایند پویا و هدفمند است که در طول زمان و با برنامه‌ریزی تحقق می‌یابد و هدف آن ارتقاء سطح حیات انسان است و نیاز به هوشمندی - تجربه - شناخت و خلاقیت دارد. نکته مهم این نظریه توجه به عدالت اجتماعی است یعنی توسعه پایدار باید در روند خود همواره عدالت اجتماعی را مد نظر قرار دهد و نابرابری‌های اجتماعی را از نظر فرهنگی و اقتصادی در مسیر خود بزداید. نکته غایی این تعریف افزایش منابع انسانی و توانمندسازی جامعه است یعنی توسعه پایدار در فرایند خود باید منابع انسانی را افزایش دهد که انسان‌هایی آگاه، کارآمد و خلاق تربیت کند (Islami, 2001: 45). اندیشه توسعه شهری پایدار از جنبه‌های بسیار گسترده مطالعات در امور توسعه است. ارائه یک تعریف مشخص در این رابطه زیاد ساده نیست اما سعی می‌شود معنی توسعه شهری پایدار از بین مفاهیم - اصول - تاریخچه مطالعات کاربردی تشریح شود. اندیشه توسعه شهری پایدار تنها در ارتباط با تحولات تاریخی مطرح نمی‌شود بلکه در این رابطه توسعه خردمندان علوم مختلف و دانش اجتماعی نیز مطرح است. توجه به تحولات باعث می‌شود حجم و کیفیت دانش موجود درباره محیط‌زیست شهری افزایش یابد از جمله علم شناسایی و رفع آلودگی هوا - گازهای گلخانه‌ای - تغییرات جهانی آب و هوا و موارد دیگری از این قبیل در این رابطه مطرح می‌شوند پیشرفت در زمینه علوم اجتماعی نیز با کمک دستور کارهای تحقیقی مختلف درباره توسعه پایدار صورت می‌گیرند آنچه ذکر شد نشان دهنده این است که بحث توسعه شهری تحت تأثیر مفاهیم و موضوعات مختلفی قرار گرفته و با علمی چون سیاست‌های اقتصادی و دانش تئوری و تجربی به مقابله برخاسته است و بعضی اوقات نیز با تحولات تاریخی شکل گرفته یا تغییر جهت داده است (Nassiri, 1999: 17).

نظریه توسعه پایدار شهری حاصل بحث‌های طرفداران محیط‌زیست درباره مسائل زیست‌محیطی بخصوص محیط‌زیست شهری است که به دنبال نظریه توسعه پایدار برای حمایت از منابع محیطی ارائه شد. در این نظریه موضوع نگهداری منابع برای حال و آینده از طریق استفاده بهینه از زمین و وارد کردن کمترین ضایعات به منابع

^۱. Lehman and Cox

تجدید ناپذیر مطرح است. نظریه توسعه پایدار شهری موضوع‌های جلوگیری از آلودگی‌های محیط‌زیست شهری و ناحیه‌ای- کاهش ظرفیت‌های تولید محیط محلی- ناحیه‌ای و ملی حمایت از بازیافت‌ها- عدم حمایت از توسعه زیان‌آور و از بین بردن شکاف میان فقیر و غنی را مطرح می‌کند. همچنین راه رسیدن به این اهداف را با برنامه‌ریزی اهمیت بسیاری می‌دهد و معتقد است دولت‌ها باید از محیط‌زیست شهری حمایت همه جانی‌های کنند. این نظریه پایداری شکل شهر - الگوی پایداری سکونت‌گاه‌ها - الگوی مؤثر حمل‌ونقل در زمینه مصرف سوخت و نیز شهر را در سلسله‌مراتب ناحیه شهری بررسی می‌کند؛ زیرا ایجاد شهر را فقط برای لذت شهرنشینان می‌داند (Scout, 2005: p.89).

در یک دید اجمالی مبنای نظری مفهوم پایداری در شهر و ناحیه شامل این موارد می‌شود: کاهش آلودگی، نگهداری منابع طبیعی، کاهش حجم ضایعات شهری، افزایش بازیافت‌ها، کاهش انرژی مصرفی، افزایش بیش‌ازحد جانداران مفید در شهر و روستا با ایجاد جامعه جنگلی و درختان شهری و نواحی سبز، عدم تمرکز شهری و کاهش پراکندگی‌ها، افزایش تراکم متوسط در حومه‌های شهری و شهرهای کوچک، کاهش فواصل ارتباطی، ایجاد اشتغال محلی، توسعه متنوع مسکن در مراکز اشتغال، توسعه شهرهای کوچک برای کاهش اتکا به شهرهای بزرگ، ساختار اجتماع متعادل، حمل و نقل عمومی و کاهش ترافیک جاده‌ای، مدیریت ضایعات بازیافت نشدنی و تهیه غذای پایدار محلی. به این طریق اولاً با جایگزینی منابع و نوسازی آن‌ها اتخاذ سیاست کاربری صحیح محافظت از زمین بالا می‌رود ثانیاً با توجه به برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای و سامان‌دهی فضا توسعه پایدار شهری حاصل می‌شود.

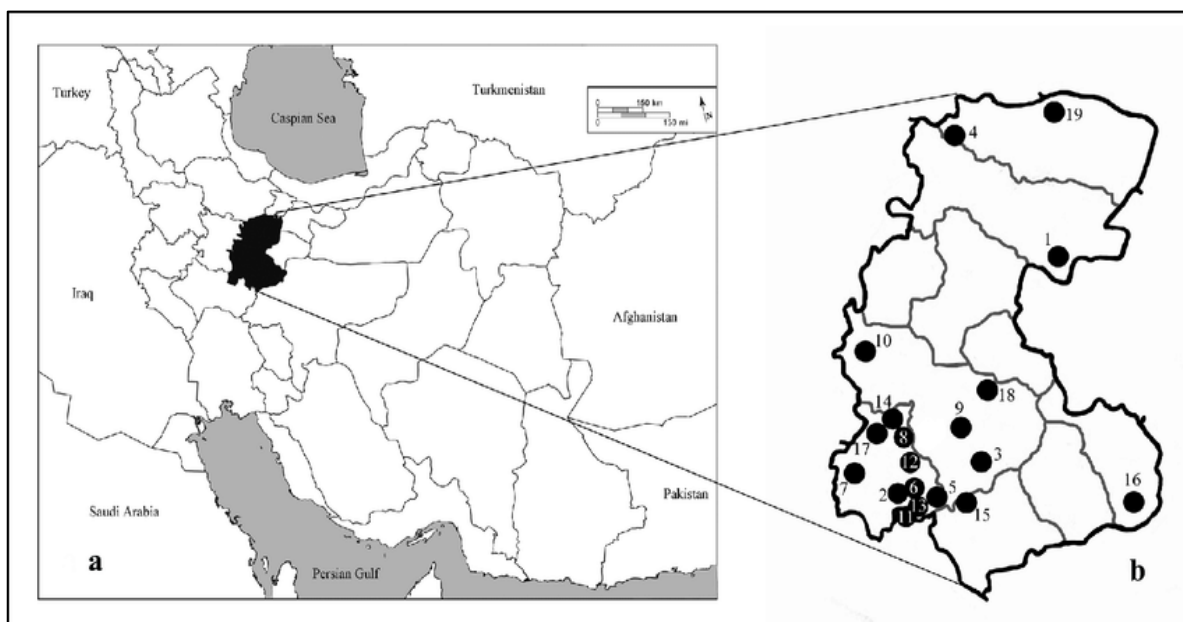
در نتیجه‌گیری از این مکاتب می‌توان گفت آنچه از قرن ۱۹ تاکنون باعث به وجود آمدن آن‌ها شده بحران شهری است که آمایش و ساماندهی شهری را مشکل کرده است به طور کلی نظریه‌پردازان معتقدند که آمایش شهری موضوع یک علم دقیق نیست بلکه ترکیبی از علوم و در واقع بحثی میان رشته‌ای است زیرا انسان جمع‌اضداد و در نتیجه شهر هم جمع‌اضداد است در واقع ساخت‌ها مدیران این نظریه‌ها بوده‌اند اما اجرای این نظریه‌ها نه تنها مشکل شهر را حل نکرده بلکه بر آن افزوده است زیرا بیشتر این نظریه‌ها مخالف خواست انسان‌های زمان خود بوده‌اند- (Nassiri, 1999: 17).

پایداری شهری مفهومی است که در پی طرح توسعه پایدار به‌عنوان الگو واژه جدیدی در جهان مطرح گردید. ریشه‌های نگرش توسعه پایدار با نارضایتی از منابع توسعه و رشد اجتماعی- اقتصادی در شهرها از منظر بوم‌شناسی بر می‌گردد. از اوایل دهه ۷۰ میلادی جنبش گسترده‌ای با حساسیت‌های زیست‌محیطی بر ضد توسعه شهرها (به‌ویژه کلان‌شهرها) در کشورهای شمال به راه افتاد. در همین سال‌ها نگرانی به پایان رسیدن برخی از منابع عمده و اصلی و رشد صنعتی به نگرانی‌های اضافه شد و به تدریج محدودیت‌های رشد در زیست کره پدید آمد. این گونه تفکرات در باورهای مسلط سردمداران توسعه جهان بود که همچنان بر طبل رشد اقتصادی به هر قیمتی (البته با وعده باز پرداخت قیمت‌ها در آینده) می‌کوبیدند تا آنکه از اوایل دهه ۱۹۹۰ و به طور مشخص در کنفرانس ریو ضرورت بازنگری توسعه جهانی با نگرش توسعه پایدار پذیرفته شد توسعه‌ای که نیازهای کنونی را بدون کاهش توانایی نسل‌های آتی و برآوردن نیازشان برآورده می‌کند. این الگو واره تازه با عنوان توسعه پایدار به مقابله با الگوهای تولید- توزیع و مصرف ناسازگار با طبیعتی می‌پردازد که به اتمام منابع و تخریب محیط‌زیست می‌انجامد و تنها

فرایند توسعه‌ای را تأیید می‌کند که بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها در حد ظرفیت پذیرش - نظام‌های پشتیبان حیات منجر شود. الگو واره تازه قداست رشد را شکست و به عدالت بین نسل‌ها، وابستگی بی‌چون‌وچرا به طبیعت، برتری کیفیت توسعه بر کمیت رشد، کل‌گرایی و توانمندسازی اجتماعات به همراه ارزش‌های معنوی و انسانی تأکید ویژه‌ای کرد (Sarafi, 1999: 7-10).

محیط مورد مطالعه پژوهش

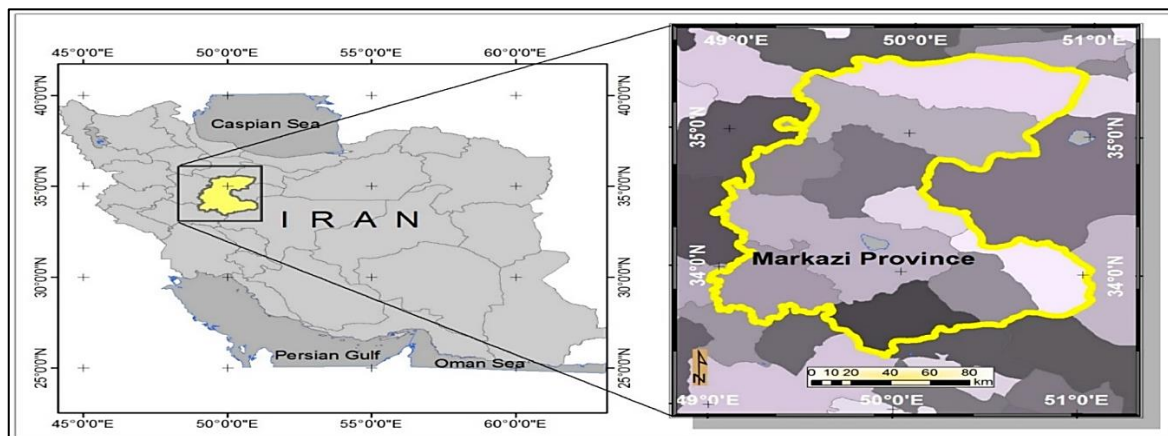
استان مرکزی از استان‌های ایران است. این استان از شمال به استان‌های البرز و قزوین، از غرب به استان همدان، از شمال شرقی به استان تهران از جنوب به استان‌های لرستان و اصفهان و از شرق به استان‌های قم و اصفهان محدود است. این استان با مساحتی معادل ۲۹۵۳۰ کیلومتر مربع حدود ۱۸۲ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، استان مرکزی دارای ۱۲ شهرستان، ۲۳ بخش، ۳۲ شهر، ۶۶ دهستان، ۱۳۹۴ آبادی دارای سکنه و ۴۶ آبادی خالی از سکنه است. مرکز این استان شهر اراک است.

نقشه ۱- استان مرکزی و شهر اراک

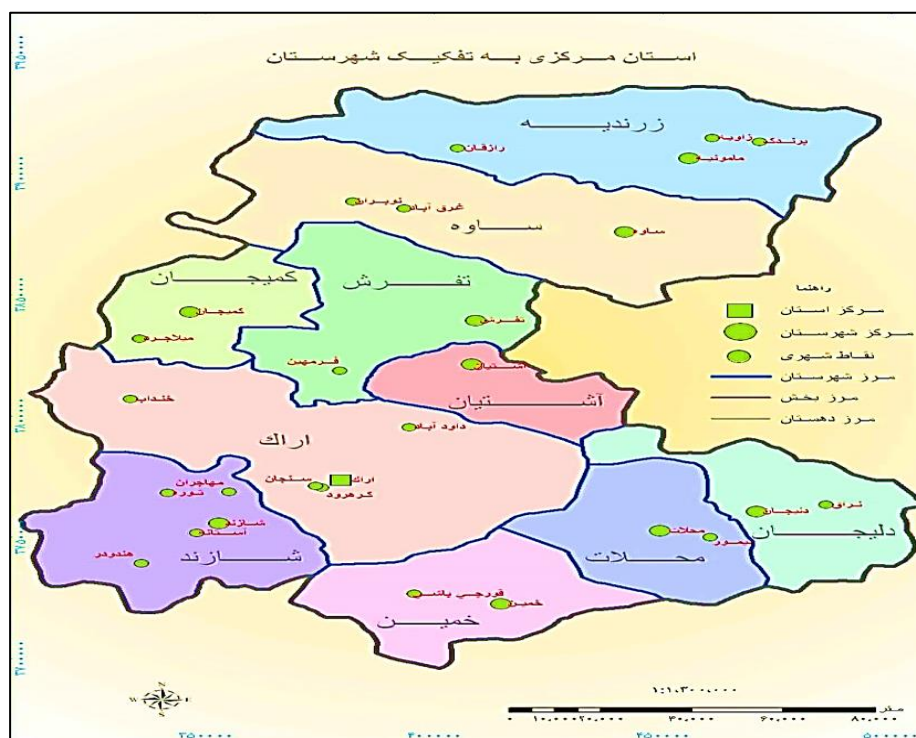
Source: <http://arak-fair.com>

شهرستان‌های این استان عبارت‌اند از: اراک، محلات، ساوه، تفرش، خمین، فراهان، دلیجان، شازند، آشتیان، کمیجان، زرندیه و خنداب. مساحت کل استان مرکزی حدود ۲۹۱۵۲ کیلومتر مربع است. مرکز این استان شهرستان اراک است. مهم‌ترین ارتفاعات استان را بخش‌هایی از کوه‌های مرکزی و کوه‌های زاگرس تشکیل می‌دهند. بلندترین ارتفاعات این استان قله «شهباز» با ۳۳۸۸ متر ارتفاع در رشته کوه راسوند است و پست‌ترین منطقه آن را دشتی در جنوب ساوه با ۹۵۰ متر ارتفاع از سطح دریا تشکیل می‌دهد. استان مرکزی از یک طرف در کویر مرکزی و از طرف دیگر در محل زاویه چین‌خوردگی البرز و زاگرس واقع شده است. حدود ۳۸ درصد از مساحت این استان در منطقه نیمه بیابانی، بین کوهستان و بیابان قرار دارد. خاک این مناطق برای کشاورزی مناسب و استفاده از آب قنات و رودخانه‌ها در این نواحی میسر است. آب و هوا در مناطق مختلف متنوع است.

نقشه شماره ۱- موقعیت منطقه‌ای استان مرکزی Source: <https://www.mdpi.com>

بزرگ‌ترین شهر و مرکز استان مرکزی شهر اراک است. این استان به عنوان پایتخت صنعتی ایران شناخته می‌شود. یکی از کلان‌شهرهای ایران و از بزرگ‌ترین شهرهای مرکز ایران و مرکز استان مرکزی و شهرستان اراک است. جمعیت اراک در سال ۱۳۹۰ برابر با ۵۲۶۱۸۲ نفر بوده که از این نظر قطب جمعیتی استان مرکزی و چهاردهمین شهر پرجمعیت ایران به حساب می‌آید. شهر اراک به عنوان یک شهر صنعتی تمرکز جمعیت، فعالیت‌های صنعتی، اقتصادی و ... در مدتی کوتاه با جذب منابع عمده مالی و انسانی ملی و بین‌المللی، آسیب‌پذیری آن‌ها را در ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی، کالبدی و ... به وجود آورده است. مسئله مهم و اصلی در این نوع شهر، ارزیابی شاخص‌های پایداری در ابعاد مختلف زیست‌محیطی، اقتصادی، کالبدی، اجتماعی- فرهنگی و... محیط شهری این نوع شهرها است. بنابراین با توجه به مسائل و مشکلاتی که این نوع شهرها دارند، توجه به ابعاد و اصول توسعه پایدار شهری از ضروریات در روند برنامه‌ریزی برای توسعه آن‌ها به شمار می‌آید.

نقشه ۲- موقعیت شهر اراک Source: <http://arak-fair.com>

شهر اراک را می‌توان نمونه‌ای از شهرهای صنعتی جدید دانست که در مدتی کوتاه و متأثر از فعالیت‌های صنعتی به لکه صنعتی کشور تبدیل شده است (Parsumash Consulting Engineers, 2010: 30) ضرورت انجام پژوهشی تحت عنوان ارزیابی و سنجش توسعه پایدار شهری در بُعد اجتماعی- فرهنگی برای شهر اراک به عنوان شهری صنعتی با ظرفیت بالای تهدیدها و چالش‌های اجتماعی و فرهنگی ناشی از ایجاد منطقه صنعتی کشور و با حضور تعداد بالای مهاجران و خرده فرهنگ‌های متعدد، ضروری به نظر می‌رسد، زیرا که عدم توجه به آن اثرات جبران‌ناپذیری را برای این منطقه به بار خواهد آورد و تحقق توسعه متوازن و همه جانبه را با تردیدهای جدی مواجه خواهد ساخت. امری که در ادبیات نظری توسعه در سطح بین‌المللی غیر قابل توجیه است. زیرا سرمایه‌های مادی و معنوی هر جامعه با محدودیت مواجه است و لزوم استفاده صحیح و بهینه از آن‌ها وظیفه هر جامعه مسئولی است (Rouknpour, 10: 1385). شهر اراک امروزه در پناه جذب سرمایه‌های ملی و بین‌المللی می‌تواند نقش‌آفرین توسعه اقتصادی در مناطق هم‌جوار و پس‌کرانه‌های خود باشد. این تحقیق با توجه به ضرورت‌های فوق و اهمیت شهر اراک در پهنه اقتصاد ملی، در خلأ مطالعات پژوهشی جامع در ارتباط با روند پایداری و ناپایداری شهرهای صنعتی کشور پی‌بررسی و واکاوی ابعاد مورد اشاره است تا از این رهگذر، ضمن شناسایی موارد و عوامل زمینه ساز ناپایداری، مسیر حرکت به سمت پایداری در شهر اراک را هموار نماید. (Parsumash Consulting Engineers, 2010: 35).

یافته‌های پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، پژوهشی کاربردی محسوب می‌شود. پژوهش کاربردی، به پژوهش‌هایی گفته می‌شود که در مورد مسائل روزمره زندگی فردی و جمعی، شغلی و اجتماعی انجام می‌گیرد. هدف این پژوهش‌ها، آزمون مفاهیم نظری در موقعیت‌ها و مسائل واقعی جهت بهبود فرآیند یا محصول است (Delavar, 2005: 49). همچنین تحقیق حاضر با توجه به اینکه به شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه پایدار اجتماعی می‌پردازد، از نظر ماهیت و روش در دسته تحقیقات توصیفی-پیمایشی قرار می‌گیرد. در این تحقیق در خصوص جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز برای آزمون فرضیه‌های تحقیق از روش میدانی استفاده شده است. همچنین به منظور تکمیل مباحث تئوریک و نظری تحقیق از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. داده‌های مورد نیاز این تحقیق با استفاده از پرسشنامه گردآوری شده‌اند که دارای ۳۹ سؤال در رابطه با شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه پایدار اجتماعی است معیار ارزش‌گذاری برای سؤالات پرسشنامه حاضر مقیاس پنج‌گانه طیف لیکرت با مقیاس وزنی معادل (۱ تا ۵) است. در ابتدای پرسشنامه نیز سؤالاتی در مورد شناسایی ویژگی‌های توصیفی جامعه آماری ارائه شده است، این سؤالات شامل مؤلفه‌هایی چون (جنسیت، مالکیت مسکن، سن، تأهل، تعداد اعضای خانواده، وضعیت شغلی، تحصیلات، درآمد) است.

روش نمونه‌گیری خوشه‌ای

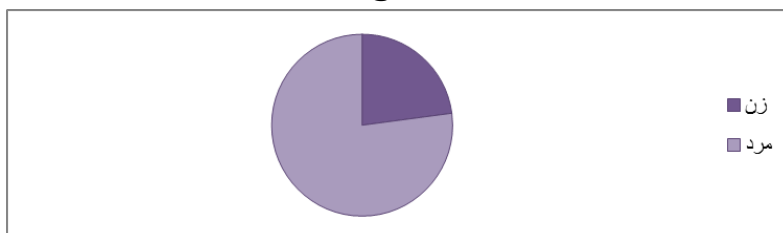
جامعه آماری این تحقیق شامل شهروندان شهر اراک است. بر این اساس و با توجه به حجم جامعه از فرمول کوکران برای تعیین نمونه استفاده شد که نمونه برابر با ۳۸۴ نفر تخمین زده شد و در مرحله بعد همین تعداد پرسشنامه با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای از جامعه مورد بررسی جمع‌آوری شده است.

یافته های توصیفی

بررسی مؤلفه های جمعیت شناختی

وضعیت جنسیتی

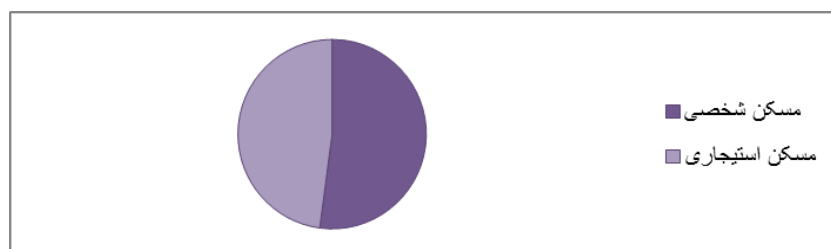
اطلاعات مربوط به وضعیت جنسیتی پاسخگویان به شرح زیر استخراج گردید که در نتیجه آن مشخص شد که ۲۲/۹ درصد از پاسخ دهندگان را زنان و ۷۷/۱ درصد از پاسخ دهندگان را مردان تشکیل داده اند.

نمودار ۱: وضعیت جنسیتی Research findings Source:

وضعیت مالکیت مسکن

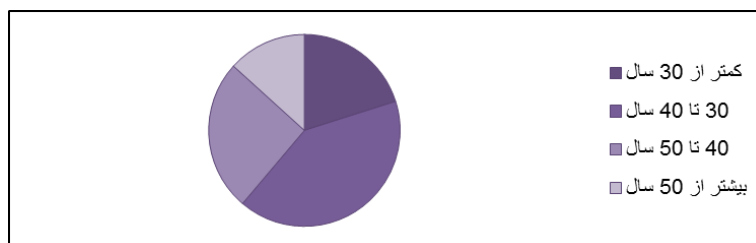
اطلاعات مربوط به وضعیت مالکیت مسکن پاسخگویان به شرح زیر استخراج گردید که در نتیجه آن مشخص شد که ۵۲/۱ درصد از پاسخ دهندگان از نظر نوع مالکیت مسکن به دارای مسکن شخصی بوده و ۴۷/۹ درصد از پاسخ دهندگان نیز در مسکن های استیجاری ساکن هستند.

نمودار ۲: وضعیت مسکن Research findings Source:

وضعیت سنی

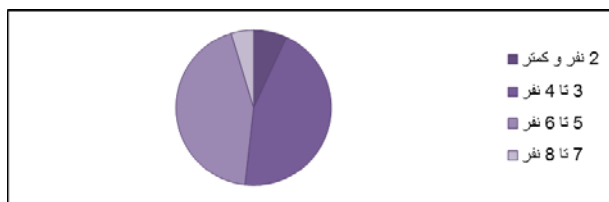
اطلاعات مربوط به وضعیت سنی پاسخگویان به شرح زیر استخراج گردید که در نتیجه آن بیشترین گروه سنی پاسخ دهندگان را با ۴۱/۱ درصد افراد بین ۳۰ تا ۴۰ سال تشکیل داده اند.

نمودار ۳: وضعیت سنی پاسخ دهندگان Research findings Source:

وضعیت تعداد اعضای خانوار

اطلاعات مربوط به وضعیت تعداد اعضای خانوار پاسخگویان به شرح زیر استخراج گردید که در نتیجه آن بیشترین گروه پاسخ دهندگان را با ۴۴/۸ درصد افرادی با اعضای خانوار ۳ تا ۴ نفر تشکیل داده اند.

نمودار ۴: وضعیت تعداد افراد خانوار

یافته‌های تحلیلی

بررسی پایایی پرسشنامه

در این پژوهش به منظور بررسی پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است، نظر به اینکه پایایی بالای (۰/۷) مناسب است پایایی ابزار تحقیق نیز مورد تأیید قرار گرفت.

جدول ۱: بررسی پایایی پرسشنامه

متغیر	شماره سؤالات	آلفای کرونباخ
امنیت اجتماعی	۱ الی ۹	۰/۹۱۸
عدالت اجتماعی	۱۰ الی ۱۷	۰/۸۹۶
مشارکت اجتماعی	۱۸ الی ۲۴	۰/۸۷۳
رفاه اجتماعی	۲۵ الی ۳۲	۰/۸۹۴
حسن تعلق مکان	۳۳ الی ۳۹	۰/۹۰۷

Source: Research findings

بررسی روایی پرسشنامه

به منظور بررسی روایی پرسشنامه از روش روایی محتوایی استفاده شده است. در این راستا کیفیت و کمیت سؤالات توسط اساتید مربوطه و خبرگان و متخصصان مورد بررسی و تأیید قرار گرفته است.

بررسی اولیه بارهای عاملی سؤالات

در این مرحله به صورت پیش فرض به بررسی بارهای عاملی سؤالات پرداخته شده است. بر این اساس در صورتی که بار عاملی سؤالی زیر ۰/۵ باشد در مرحله مقدماتی این سؤال حذف می شود و مراحل اصلی برای شناسایی مدل نهایی ادامه پیدا خواهد کرد. بر این اساس بار عاملی سؤالات (۳، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۴، ۳۷، ۴۰ و ۴۱) کمتر از ۰/۵ بوده و در مرحله اولیه این سؤالات حذف شده و ادامه کار با ۳۹ سؤال انجام شده است.

جدول ۲: بار عاملی سؤالات پرسشنامه در بررسی اولیه

سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی
سؤال ۱	۰/۷۸۰	سؤال ۱۷	۰/۶۹۹	سؤال ۳۳	۰/۶۶۵
سؤال ۲	۰/۸۱۴	سؤال ۱۸	۰/۸۱۱	سؤال ۳۴	۰/۳۰۸
سؤال ۳	۰/۶۶۴	سؤال ۱۹	۰/۷۲۵	سؤال ۳۵	۰/۸۸۰
سؤال ۴	۰/۹۱۰	سؤال ۲۰	۰/۸۹۷	سؤال ۳۶	۰/۸۳۶
سؤال ۵	۰/۷۷۶	سؤال ۲۱	۰/۹۱۹	سؤال ۳۷	۰/۰۷۹
سؤال ۶	۰/۸۳۴	سؤال ۲۲	۰/۱۵۹	سؤال ۳۸	۰/۷۲۳
سؤال ۷	۰/۸۷۰	سؤال ۲۳	۰/۸۲۳	سؤال ۳۹	۰/۷۰۴
سؤال ۸	۰/۷۳۵	سؤال ۲۴	۰/۷۱۶	سؤال ۴۰	۰/۲۰۵
سؤال ۹	۰/۸۷۴	سؤال ۲۵	۰/۱۰۰	سؤال ۴۱	۰/۰۷۱
سؤال ۱۰	۰/۸۶۸	سؤال ۲۶	۰/۷۱۱	سؤال ۴۲	۰/۶۴۲
سؤال ۱۱	۰/۸۱۲	سؤال ۲۷	۰/۷۲۴	سؤال ۴۳	۰/۷۶۸
سؤال ۱۲	۰/۸۷۹	سؤال ۲۸	۰/۶۹۸	سؤال ۴۴	۰/۶۶۶
سؤال ۱۳	۰/۷۴۲	سؤال ۲۹	۰/۷۶۱	سؤال ۴۵	۰/۹۲۶
سؤال ۱۴	۰/۷۰۶	سؤال ۳۰	۰/۵۳۷	سؤال ۴۶	۰/۶۷۲
سؤال ۱۵	۰/۱۶۷	سؤال ۳۱	۰/۸۹۳	سؤال ۴۷	۰/۷۰۰
سؤال ۱۶	۰/۸۴۰	سؤال ۳۲	۰/۸۹۷		

Source: Research findings

بررسی کفایت تعداد داده‌ها

به منظور بررسی کفایت تعداد داده‌ها برای تحلیل عاملی از شاخص KMO استفاده می‌شود. شاخص KMO در دامنه صفر تا یک قرار دارد. اگر مقدار شاخص نزدیک به یک باشد، داده‌های مورد نظر (اندازه نمونه) برای تحلیل عاملی مناسب است و در غیر این صورت (معمولاً کمتر از ۰/۶) نتایج تحلیل عاملی برای داده‌های مورد نظر چندان مناسب نیست (مؤمنی و فعال قیومی، ۱۳۸۹، ۱۹۳). در این پژوهش با توجه به اینکه ضریب KMO برابر با (۰/۶۱۳) بوده و این مقدار بیشتر از ۰/۶ است بنابراین تعداد داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب است.

جدول ۳: آزمون بارتلت

آماره KMO	۰/۶۱۳
آزمون بارتلت	آماره کای ۲/۶۱۰
اسکوئر	
درجه آزادی	۷۴۱
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰

Source: Research findings

بررسی شناسایی تعداد مؤلفه‌های معنادار و تبیین واریانس

این جدول نشان دهنده مقادیر ویژه برای متغیرهای تحقیق است. بر اساس این جدول عامل‌هایی که مقدار ویژه آن‌ها کمتر از ۱ هستند از تحلیل خارج می‌شوند. عوامل خارج شده از تحلیل، عواملی هستند که حضور آن‌ها باعث تبیین بیشتر واریانس نمی‌شود. نتایج این جدول برای متغیرهای تحقیق حاضر در زیر ارائه شده است:

جدول ۴: واریانس کل برای مؤلفه‌های تحقیق

متغیرها (عوامل)	مقادیر ویژه		عوامل استخراجی با چرخش		
	درصد کلی	واریانس	درصد کلی	درصد واریانس	واریانس تجمعی
۱	۱۱/۲۴۰	۲۸/۸۲۱	۸/۰۵۶	۲۰/۶۵۵	۲۰/۶۵۵
۲	۷/۶۷۴	۱۹/۶۷۸	۶/۶۴۲	۱۷/۰۳۲	۳۷/۶۸۷
۳	۴/۸۱۰	۱۲/۳۳۳	۵/۷۵۷	۱۴/۷۶۳	۵۲/۴۴۹
۴	۴/۲۲۹	۱۰/۸۴۴	۵/۷۴۰	۱۴/۷۱۷	۶۷/۱۶۷
۵	۲/۵۷۴	۶/۵۹۹	۴/۳۳۲	۱۱/۱۰۹	۷۸/۲۷۵

Source: Research findings

این جدول حاکی از این است که پنج عامل دارای مقادیر ویژه بیشتر از ۱ بوده و در تحلیل باقی می‌مانند. این پنج عامل می‌توانند تقریباً ۷۸ درصد از واریانس مورد نظر را تبیین نمایند.

طبق بررسی‌های صورت گرفته در این تحقیق این پنج عامل بیان شده یعنی امنیت اجتماعی و رفاه اجتماعی و نیز حس تعلق مکان و انسجام و مشارکت و عدالت اجتماعی در حدود ۷۸ درصد پاسخ گوی سؤالات و موضوع مورد بررسی در پژوهش ما (شاخص‌های مؤثر در پایداری اجتماعی شهر اراک) است و ۲۲ درصد دیگر ممکن است مربوط به سایر عوامل مانند کیفیت زندگی و نقش دولت و سایر عوامل دیگر که دخالت به نسبت پایین‌تری در پایداری اجتماعی این شهرداری دارند باشند.

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

توسعه در عرف به فرایندی گفته می‌شود که طی آن جوامع از شرایط اولیه و عقب ماندگی با عبور از مراحل تکاملی و کم و بیش یکسان و تحمل دگرگونی‌های کمی و کیفی به جوامع توسعه یافته تبدیل شوند و همان‌گونه که

ولفگانگ زاکس گفت توسعه روندی تصور شده است که طی آن «مردم از توسعه نیافتگی به سوی سرنوشت جهانی و محتوم رفاه اقتصادی رهنمون می‌شوند. توسعه در مفهوم کلی به معنی بهبود شرایط زندگی، تأمین نیازها و زمینه‌سازی برای نیل به آرمان‌ها به کهن‌سالی تمدن بشری است اما مطالعه توسعه در مفهوم خاص به عبارت دیگر «مطالعه منظم مسائل و جریان‌ها به‌ویژه در عرصه اقتصادی» تاریخچه‌ای بسیار کوتاه‌تر دارد توسعه یک نوع افزایش توانایی و علاقه است و به دلیل این که یک نفر و یا یک جامعه نمی‌تواند آن را از دیگری بیاموزد بنابراین یک فرد و یا یک جامعه نیز نمی‌تواند دیگری را توسعه دهد یک نفر تنها می‌تواند برای توسعه دیگری را تشویق و تجهیز نماید. از توسعه تعاریف و مفاهیم متفاوتی توسط صاحب نظران مطرح گردیده است و گرچه مفهوم ترقی^۱ و رشد^۲ پیشرفت^۳ و گسترش^۴ از گذشته‌های خیلی دور در ادبیات اقتصادی و اجتماعی مطرح بوده لیکن واژه توسعه^۵ به مفهوم متداول کنونی آن پس از جنگ جهانی دوم رواج پیدا کرده است. مفاهیم ترقی - تحول - رشد - پیشرفت و گسترش در حقیقت گرچه حرکتی در جهت بهبود اوضاع و شرایط موجود یک جامعه را مد نظر قرار داد اما به نسبت توسعه از معانی و مفاهیم محدودتری برخوردارند. توسعه در مفهوم حرکت به سمت بهبودی و تغییر شرایط از وضع کنونی به شرایطی مطلوب‌تر. در حقیقت جنبه هدفمند آرمانی‌تر را به نمایش می‌گذارد. البته مفاهیم توسعه در مسیر تحول آن در نیمه دوم قرن ۲۰ خود متحول گردیده است و گروه‌های علمی توسعه را بر اساس دیدگاه‌های خود تفسیر نموده‌اند. توسعه درجه‌ای از تحول است که جامعه را برای نیل به آرمان‌ها و اهداف خود هدایت می‌کند به بیان سازمان ملل توسعه فرایندی است که کوشش‌های مردم و دولت را برای بهبود اوضاع اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی هر منطقه متحد کرده و مردم این مناطق را در زندگی یک ملت ترکیب نموده و آن‌ها را برای مشارکت در پیشرفت ملی توانا می‌سازد. شاید بتوان مفهوم توسعه را در ابعاد اقتصادی - اجتماعی - سیاسی و فرهنگی آن شناخت اهمیت انسان و هدف نهایی توسعه را رفاه و خوشبختی انسان‌ها دانست پس هدف اساسی ایجاد محیطی توان‌بخش برای مردم است تا از زندگی طولانی - سالم و خلاق و با کیفیت برخوردار شوند.

بسیاری از متخصصین بزرگ و شناخته شده دنیای اقتصاد همچون آدام اسمیت، بایر، کلارک، هیرشمن، میردال و روستو و... هم یک مفهوم برای معنی توسعه ذکر کرده‌اند و آن عبارت است از این است که توسعه یک تحول بنیادی از جامعه کهن در جامعه نوین است. توسعه تنها الزاماً بحث اشتغال فقر و محرومیت و عدالت نیست بلکه این هم جزء توسعه بوده و در عین حال مفهوم توسعه فراتر از این‌ها است. توسعه اساساً تبدیل یک تمدن به تمدن دیگر و یا به عبارتی تحول اندیشه قدیم به اندیشه جامعه جدید است از همین روست که توسعه را متضمن یک مرگ و یک تولد می‌دانند. مرگ یک اندیشه و نظام متناسب با نظام کهن و تولد یک اندیشه و نظام متناسب با آن نظام جدید. مایکل تودارو می‌گوید: توسعه را باید جریان چند بعدی دانست که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی، تشریح رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است به

1. progress

2. growth

3. advancement

4. expanding

5. development

طور معمول توسعه به معنای فرایندی است که طی آن قابلیت‌ها یا توانی‌های بالقوه یک شی یا موجود زنده تحقق یافته و آن شی یا موجود زنده به حالت طبیعی و کامل خود در آید. بر اساس همین مفهوم است که این واژه به گونه‌ای استعماری یا مجازی برای اشاره به رشد طبیعی گیاهان و حیوانات به کار می‌رود. در قالب معیارهای توسعه دو موضوع مهم اقتصاد و زیست‌محیطی با هم مطرح می‌شوند در حالی که این دو در تقابل با یکدیگرند زیرا همچنان که رشد اتفاق می‌افتد منابع مصرف می‌شود استفاده بی‌رویه از منابع منجر به مسائل مختلف از جمله آلودگی هوا، آب و خاک می‌گردد بنابراین با رشد اقتصادی محیط‌زیست آلوده می‌شود. زمانی مفهوم توسعه اقتصادی با بهبود کیفیت محیط‌زیست همراه می‌شود که تغییرات ساختاری در اقتصاد شامل توزیع مناسب منابع مالی، بهره‌برداری از منابع زیرزمینی، تأمین زیرساخت‌های اقتصادی، قانون‌مندی و حاکمیت قانون، سیاست‌های روشن و ثابت واردات و صادرات به برقراری عدالت در همه سطوح اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی مدنظر قرار گیرد.

مفهوم پایداری در عصر حاضر آن‌چنان اهمیتی پیدا کرده است که هر بحث معاصر درباره محیط‌زیست و توسعه بدون توجه به این مفهوم بحثی ناتمام تلقی می‌گردد با وجود آن نبایستی چنان توجه کرد که همیشه این واژه بخشی از امکانات روزمره‌ی ما را در بر می‌گیرد. در فرهنگ آکسفورد فعل پایداری به این صورت تعریف شده است. توانایی، دوام یا حفظ انجام کاری به طور دائم. در فرهنگ دهخدا فعل پایداری به معنای بادوام، ماندنی آورده شده است (فرهنگ دهخدا: ۴۷). معنای کنونی واژه پایداری که در این بحث مد نظر است عبارت است از «آنچه که می‌تواند در آینده تداوم یابد». توسعه پایدار به تعبیری یک مفهوم اخلاقی است و به تعبیر دیگر یک مفهوم علمی اگر چه کاملاً با علوم طبیعی و اقتصاد در آمیخته است اما شاید بیشتر برآمده از فرهنگ و ارزش‌های انسانی باشد و در پاسخ به یک نیاز حیاتی در واقع می‌تواند بنای بنیانی جدید برای روابط انسانی و تداوم حیات بشری تصور شود با این وصف در تعریف توسعه پایدار نمی‌توان وجهی را به زیان وجه دیگر انتخاب کرد. به بیان دیگر اگرچه توجه به مفهوم محیط‌زیست در این مناظره نقشی محوری دارد اما نباید و نمی‌تواند صرفاً در چهارچوب حفاظت از محیط‌زیست خلاصه شود مفهوم جدید توسعه پایدار کلی‌نگر است و همه ابعاد اجتماعی - اقتصادی - فرهنگی و دیگر نیازهای بشری را در بر می‌گیرد. به اعتباری مهم‌ترین جاذبه در توسعه پایدار در جامع‌نگری آن است. به این دلیل معمای توسعه پایدار نمی‌تواند از طریق تمرکز بر اجزا حل شود این مفهوم باید به صورت یکپارچه و در هر دو بعد علمی و اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد و نه به‌عنوان سلسله‌ای از موضوعات و مسائل جداگانه. توسعه پایدار توسعه‌ای است که نیازهای حال انسان را با توجه به توانایی نسل آینده در دریافت نیازهایش مدنظر دارد.

اغلب تعاریف مطرح شده در ارتباط با شاخص‌های محیط‌زیست یا توسعه پایدار سعی دارند از عدم قطعیت شاخص‌های کیفی بکاهند و این کار را از طریق رقمی کردن مفاهیم و تبدیل آن‌ها به متغیرهای عددی (چه به صورت صریح و یا به صورت تلویحی) انجام می‌دهند. در واقع، بر این نکته تأکید شده است که یکی از خصوصیات شاخص‌ها، کمی بودن آن‌ها است. البته به طور کلی یک شاخص می‌تواند یک متغیر کیفی، یک رشته اعداد ترتیبی یا یک متغیر کمی (مقداری) باشد.

یکی از شاخص‌های کیفی قدیمی گونه‌های شاخص است که کاربرد طولانی در اکولوژی داشته و برای تشخیص و تفکیک گونه‌های است که با یک شرایط بخصوص زیست‌محیطی ارتباط دارند و وجود این گونه‌ها دلیلی بر وجود

آن شرایط بخصوص است. شاخص‌های کیفی در سه حالت بر شاخص‌های کمی ترجیح دارند: وقتی اطلاعات کمی (مقداری) در دسترس نباشد، وقتی مشخصه مورد نظر ذاتاً غیرقابل اندازه‌گیری باشد و زمانی که هزینه اندازه‌گیری تعیین کننده باشد. در بعضی حالات، ارزیابی‌های کیفی می‌توانند به نمادهای کمی تبدیل شوند.

کهن شاخص‌های (کیفی) را شاخص‌های ذهنی می‌نامد و می‌گوید: دریافت‌ها و تمایلات ذهنی مردم، از جمله مبانی و معیارهایی است که می‌توان برای مجموعه‌ای از شاخص‌ها در نظر گرفت. رده‌بندی اهمیت عوامل گوناگون از نظر توده مردم می‌تواند به عنوان وسیله‌ای تطبیقی به منظور تعیین مجموعه‌ای از شاخص‌ها بکار رود. در این روند ابتدا باید نمونه‌ای آماری به عنوان نماینده کل جمعیت تعیین شود و پس از آن افراد نمونه آماری، عواملی مانند مسکن، درآمد، شغل را بر طبق اهمیت هر یک از نظر رضایت‌مندی خود رده‌بندی کنند و اعلام دارند که به نظر آنان هر یک از این عوامل طی یک دوره زمانی خاص تا چه حد بهبود یافته‌اند. شاخص‌هایی که بر پایه این نوع اطلاعات به دست می‌آیند «شاخص‌های ذهنی» می‌باشند.

در سال ۱۹۷۳ میلادی «مارک آبرامز» در مقاله خود نتایج حاصل از بررسی انجام گرفته روی نمونه‌ای از مردم در هفت شهر بزرگ انگلستان را اعلام کرد. در این بررسی از مردم خواسته شده بود تا سطح رضایت‌مندی خود را در زمینه‌هایی چون زندگی خانوادگی، بهداشت، استاندارد زندگی و غیره رده‌بندی کنند و همچنین اهمیت هر یک را نسبت به سطح کلی رضایت‌مندی شخصی مشخص سازند.

شاخص‌های اقتصادی سه دامنه را شامل می‌گردند: یک شاخص‌های مالی همچون تولید ناخالص ملی و موازنه پرداخت‌ها. دوم، شاخص‌های حیاتی برای زیست و منابع طبیعی و سوم شاخص‌های انسانی در زمینه انسانی اقتصاد در واقع هر عنصر اقتصادی کم و بیش شامل این سه دامنه است؛ و اما شاخص‌های انسانی یا اجتماعی تأکید ویژه‌ای بر آموزش و سوادآموزی، کار و عدم اشتغال، مصرف، توزیع درآمد، ثروت و بهداشت دارند. این گروه شاخص‌های مطلوب و ممکن که قابل دسترس می‌باشند عبارت‌اند از:

۱- نرخ خالص ثبت نام پسران و دختران در دوره ابتدایی

۲- نرخ بی‌سوادی مردان و زنان

۳- نرخ بیکاری

۴- درصد جمعیت برخوردار از آب آشامیدنی سالم

۵- تعداد تلفن به ازای هر نفر

۶- نرخ مرگ و میر کودکان.

در خصوص شاخص‌های توسعه اجتماعی نیز از (سرمایه اجتماعی) به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه پایدار سخن به میان آمده است. البته سرمایه اجتماعی مانند کیفیت زندگی، یک مفهوم غیر قابل اندازه‌گیری است. در کشور سنگاپور نخست‌وزیر این کشور اظهار می‌دارد که توسعه اقتصادی باید با پیشرفت در اخلاق و رفتار اجتماعی و توسعه شخصی همگام باشد تا سنگاپور مکانی جذاب‌تر گردد. همچنین سرپرست کمیسیون توسعه پایدار، آقای پوتنام، روزنامه‌خوانی را به عنوان یک شاخص کلید دستیابی به اطلاعات و یک معیار کلیدی در توسعه اجتماعی می‌داند که این امر نشانه‌ای از مشارکت در جامعه است. دومین شاخص کلیدی برای مشارکت اجتماعی، رواج

نهادهای مدنی یا تشکلهای و عضویت در مؤسسات خصوصی می‌باشند پس گمان می‌رود که اطلاع‌رسانی کافی و وجود سازمان‌های غیردولتی که شهروندانی سالم، ثروتمند و اندیشمند آن‌ها را تشکیل داده باشند سهم بسزایی در توسعه پایدار خواهند داشت.

مهم‌ترین شاخص سیاسی در جهت دستیابی به توسعه پایدار، میزان مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و شراکت میان بخش عمومی و خصوصی در اجرای برنامه‌ها و طرح‌های عمرانی است. امروزه مشارکت یکی از ارکان توسعه پایدار محسوب می‌شود همچنین، میزان مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و شرکت آن‌ها در فعالیت‌های عمرانی بستگی به توان اقتصادی، فرهنگی، فنی و حقوقی آن‌ها دارد.

تعاریف متعادل توسعه پایدار همگی نشانگر نقش و اهمیت غیر قابل انکار صنعت در توسعه پایدار هستند. اول از این جهت که صنعت و توسعه صنعتی خود اولین منشأ ایجاد کننده مشکلات زیست‌محیطی به شمار می‌روند و دوم اینکه بخش صنعت با تلفیق اقتصاد و فن‌آوری راه‌حل‌های مؤثری برای دستیابی به پایداری ارائه می‌دهند. صنعت در چهار جنبه مورد بحث در چهارچوب (جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی) دخالت دارد و در بسیاری از شاخص‌های توسعه پایدار «فاکتور صنعتی» ذکر می‌شود. علاوه بر نقشی که صنعت در اشتغال‌زایی و به دنبال آن افزایش درآمد و کاهش یا نابودی فقر دارد باعث توسعه اجتماعی نیز می‌گردد که خود مهم‌ترین عامل در مدرنیزه شدن کشورهاست. مشخصه‌های رشد اقتصادی پایدار، توجه به مسائل بالاست. همچنین درک نقش صنعت به عنوان یک جزء تفکیک‌ناپذیر فراگردهای در حال رشد، از ضرورت‌های پایداری است. از نقطه نظر اقتصادی - زیست‌محیطی، آشکار است که به‌منظور دستیابی به توسعه پایدار، تأکید اصلی، علاوه بر عوامل اقتصادی باید به یکپارچگی جنبه‌هایی مانند عدالت، محیط‌زیست انسانی، آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی نیز اعمال شود. مجموعه شاخص‌های برتر زیست‌محیطی عبارت‌اند از:

۱. انتشار گازهای گلخانه‌ای ناشی از سوخت‌های فسیلی برحسب میلیون تن در یک سال
 ۲. میانگین درصد نرخ افزایش سالانه جمعیت
 ۳. تعداد راکتورهای هسته‌ای فعال
 ۴. مصرف انرژی به ازای یک میلیون دلار تولید ناخالص ملی.
- افزون بر این باید توجه داشت، برای اینکه بتوان «نرخ فقدان گونه‌ها» و «نرخ بیابان‌زایی» را به‌صورت دقیق و مستند تعیین کرد، به اطلاعات کامل و همه‌جانبه نیاز خواهیم داشت.
- شاخص بهداشت را می‌توان به شکل زیر تعریف کرد: «این شاخص بیان‌کننده ارتباط بین محیط‌زیست و سلامت بشر باهدف اتخاذ یک خط‌مشی یا مدیریت ویژه به شکلی که تصمیم‌گیری درست و مؤثر را تسهیل نماید.» این تعریف ابعاد زیادی دارد که باید مورد تأکید قرار گیرد. در درجه اول اینکه شاخص بهداشت محیط‌زیست تجسم بخش ارتباط و پیوستگی محیط‌زیست و بهداشت است. بدین معنی که این شاخص چیزی فراتر از یک شاخص زیست‌محیطی یا یک شاخص بهداشتی است. پس می‌توان شاخص‌های زیست‌محیطی و شاخص‌های بهداشتی را تلفیق کرد و به شاخص‌های بهداشت محیط دست یافت که در واقع علم رابطه بین مسائل زیست‌محیطی و اثرات بهداشتی است.

سیستم حمل و نقل نقش عمده‌ای در حیات اقتصادی کشورها و نیز زندگی روزمره دیگر شهروندان ایفا می‌کند. در کشورهای صنعتی، بخش حمل و نقل ۴ تا ۸ درصد تولید ناخالص ملی و ۲ تا ۴ درصد اشتغال را شامل می‌شود. اهمیت اساسی دیگری که این بخش دارد نقش آن در تجارت بین‌المللی، فرآیندهای بازرگانی، هزینه‌های مصرفی خانوار و نیز هزینه‌های عمومی است. اثرات منفی فعالیت‌های حمل و نقل عبارت است از آلودگی هوا، سروصدا، مصرف انرژی و دیگر منابع طبیعی، شلوغی و تصادفات که در زمره مشکلات زیست‌محیطی نیز به شمار می‌روند. با توجه به این معلومات، خط‌مشی‌های مربوط به حمل‌ونقل باید طوری تغییر کند که مخاطرات زیست‌محیطی را نیز مورد توجه قرار دهد و از طرح و برنامه‌های ناپایدار توسعه اجتناب گردد. در زیر تعدادی از شاخص‌های سازمان توسعه و همکاری اقتصادی که تعیین‌کننده خط‌مشی‌های حمل‌ونقل با در نظر گرفتن ملاحظات زیست‌محیطی می‌باشند را به اختصار می‌آوریم:

۱. شاخص‌های ترافیکی (میزان تردد مسافر، ترافیک حمل کالا، ترافیک جاده‌ای و هوایی)
۲. آلودگی صوتی، آلودگی آب ناشی از روغن ماشین و درصد مالکیت ماشین نقلیه شخصی
۳. هزینه‌های زیست‌محیطی (هزینه‌های جلوگیری یا از بین بردن آلودگی، هزینه تحقق و توسعه درباره سوخت‌هایی با آلایندگی کم و تولید وسائل نقلیه بی سر و صدا).

توسعه پایدار مفهومی آشنا برای قرن بیست و یکم است. وارثان این سیاره، جوانان هستند و بنابراین این حق و وظیفه آنان است که مفهوم توسعه پایدار را به خوبی درک کنند. دولت‌ها، سازمان‌های غیردولتی، سازمان ملل و کمیته توسعه پایدار، این واقعیت را دریافته‌اند که مصرانه بر مشارکت جوانان در اجرای معاهدات و توافقات مربوط به توسعه پایدار تأکید می‌ورزند. عملیات نجات برای انجام تمام و کمال این امر و ایجاد تحرک برای تمام جوانان انجام می‌گیرد و صرفه نظر از اینکه در چه منطقه و با چه منابع و سوابقی هستند، تلاش می‌شود زمینه مشارکت فعال آنان ایجاد شود. شاخص‌های برنامه عملیاتی توسط کمیته توسعه پایدار و به منظور ارائه راهی مناسب برای مشارکت جوانان در فرآیند توسعه و کمک به پایش پیشرفت ما در حرکت به سوی پایداری تدوین گردید (WECD, 1987: p.67).

نیروها و شرایط تأثیرگذار بر توسعه پایدار شهری در شهرهای صنعتی، تفاوت‌های اساسی و مشهود با دیگر سطوح مناطق سکونتگاهی (شهری و روستایی) دارد. از جمله ویژگی‌های این نوع شهرها عبارتند از تمرکز بالای فعالیت‌های صنعتی و معدنی مرتبط با اکتشاف، استخراج، پالایش، فرآوری و صدور منابع زیرزمینی، آلودگی‌های بالای زیست‌محیطی، تولید بالای پسماندهای صنعتی و خانگی، وجود فرصت‌های بی نظیر اقتصادی و ایجاد اشتغال گسترده، مهاجری پذیری بالا، تغییر در شیوه‌های اشتغال و معیشت سنتی و متداول محلی، تغییرات گسترده کاربری‌های زمین، گسترش کالبدی شهر و مسائل اجتماعی ناشی از مهاجرت‌های شغلی، دوگانگی فرهنگی و شیوع و گسترش انواع آسیب‌های اجتماعی و... است.

شاخص‌های مؤثر در پایداری اجتماعی و همچنین گویه‌های هر یک از این شاخص‌ها را بر اساس جدول زیر جداگانه در آورده‌ایم. هر یک از این گویه‌ها را در شاخص‌های پایداری اجتماعی در جدول زیر مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌ایم و وضعیت پایداری اجتماعی را نسبتاً به دست آورده‌ایم.

جدول ۵: شاخص‌های پایداری اجتماعی

مؤلفه‌های پایداری اجتماعی	گویه‌ها	
امنیت اجتماعی	۱. میزان افزایش جرم و جنایت	
	۲. میزان افزایش مزاحمت‌های روزانه میزان بروز ناهنجاری‌های اجتماعی (اعتیاد-الکلسم-فساد و فحشا)	
	۳. اعتماد ساکنان به شورای شهر و آموزش پرورش و نمایندگان مجلس و نیروی انتظامی و...	
	۴. میزان و کیفیت عملکرد نیروی انتظامی در امنیت محله	
	۵. میزان رضایت از امنیت محله	
	۶. وجود افراد شرور و مزاحم در محله	
مشارکت و همبستگی اجتماعی	۱. افزایش همبستگی اجتماعی ساکنان محلی	
	۲. تقویت توان نهادهای محلی موجود	
	۳. افزایش مشارکت ساکنان محلی در توسعه شهر	
	۴. تعامل بین جامعه محلی و مهاجران	
	۵. افزایش حس خصومت و دشمنی نسبت به مهاجران	
عدالت اجتماعی	۱. برابری خدماتی و رفاهی و آموزشی و... میان محلات شهر	
	رفاه اجتماعی	۱. میزان افزایش ترافیک وسایل نقلیه
		۲. میزان ازدحام و شلوغی در نتیجه توسعه صنعتی
		۳. میزان سلب آسایش و آرامش برای جامعه محلی (حریم خصوصی) به دلیل حضور مهاجران
		۴. افزایش رعایت حقوق کار
		۵. میزان نامناسب شدن محیط تفریحی دریا برای بومیان در اثر حضور مهاجران
		۶. میزان نامناسب شدن محیط پارک‌های شهری برای بومیان در اثر حضور مهاجران
		۷. میزان تمیزی محل
		۸. آسایش و آرامش
		۹. امنیت شغلی
		۱۰. زندگی خانوادگی
	۱۱. تعالی مالی	
	۱۲. میزان بهبود و توسعه امکانات و خدمات آموزشی	
	۱۳. میزان بهبود و توسعه شبکه‌های ارتباطی	
	۱۴. میزان بهبود و توسعه امکانات و خدمات ورزشی	
	۱۵. میزان بهبود و توسعه امکانات و خدمات بهداشتی و درمانی	
	۱۶. میزان افزایش امکانات و خدمات تفریحی-پارکها و فضاهای سبز شهری	
	۱۷. میزان گسترش امکانات رفاهی برای جامعه محلی	
۱۸. میزان دسترسی برابر جامعه محلی و مهاجران به امکانات و فرصت‌های ایجاد شده خدماتی توسط صنایع		
حس تعلق مکان	۱. مؤلفه‌های طبیعی مانند کوه، رود، تپه، دشت و...	
	۲. مؤلفه‌های مصنوعی مانند تک بناها، راه‌ها، محله، میدان، مسجد و...	
	۳. مؤلفه‌های انسانی مانند فرهنگ، زبان، مذهب، آداب و رسوم، سواد و...	
	۴. میزان پای بندی به نظم سنتی دوستداری محیط سابقه سکونت	
	۵. میزان حفظ و احیای آداب و رسوم سنتی جامعه محلی	
	۶. میزان تعارض فرهنگی بین خرده فرهنگها و جامعه محلی	
	۷. میزان حفظ و احیای مراسم سنتی در جامعه محلی	
	۸. میزان الگوبرداری ساکنان محلی از رفتار و منش مهاجران	
	۹. میزان ایجاد مدگرایی و از بین رفتن سنت‌های فرهنگی بومی	
	۱۰. میزان از بین رفتن پیوندهای خانوادگی و خویشاوندی	
	۱۱. میزان علاقه به مکان زندگی و ماندگاری	

Source: Research findings

References

Pourtoheri mahdi, Sajasi Ghidari Hamdoleh, Sadeq Lo Tahereh, (2010), Measurement and Prioritization of Social Stability in Rural Areas Using Fuzzy Ideal Fixing Based on Equivalence Ranking Technique (Case study: District rural district of Khodabandeh district), Rural Research, Year 1, No. 1 [In Persian]

- Hosseini Seyed Hadi, Compressed City and Sustainable Development of Sabzevar, 1396, Journal of Applied Geographical Sciences, Volume 17, Number 45, Page 93, Hakim Sabzevari University [In Persian]
- Khaki Gholamreza, Research Methodology with a Thesis Approach, 2005, Tehran: Reflections Publishing, p. 281, [In Persian] 001.42
- Dupoui, Ghazaviyeh (1374), Culture and Development, Translation: Fatemeh Farahani and Abdolhamid Zarrin Kalam, Center for Publications of the National Commission for UNESCO in Iran, First Edition, Tehran, p. 176 [In Persian]
- Central Planning and Budget Organization, 1390, Central Aviation Statistics, Arak, [In Persian]
- Lashani Zand Mehran, Parvaneh Behrooz, Omid Mehr Farzaneh, Autumn 2014, The role of urban management in modulating the biopharmaceutical comfort fluctuations of Khorramabad city in climate change, Amjadi Environment, No. 26, Scientific Research / 20, Page 111, Khorramabad University of Medical Sciences [In Persian]
- Mohsenin Shahriar, Esfandiyah Mohammadrehim, Structural equations based on partial least squares approach using Smart-PLS software, 2014, Tehran, Mehraban Publishing Institute, DOI 519.535, [In Persian]
- Musa Kazemi Mohammadi Seyyed Mehdi, Shokouie Hossein (December 2002), Measurement of Social Stability of Qom City, Quarterly Journal of Geographic Research, No. 43, Winter, p. 21-5 [In Persian]
- Parsumash Paydar Consulting Engineers, Design and Architecture Consultant Engineers, 2010, Arak City Complex, Chapter Two, Section 3, 35, [In Persian]
- Zarabi Asghar, Rezaei Maryam, Spring 2013, Urban Sustainable Development Planning (Case Study of Babolsar), Sepehr Geographic Information Journal, 22.85 - 1, p. 13, University of Isfahan [In Persian]
- Hall, Tim, 2005, Routledge Contemporary Human Geography Series Urban Geography 3rd edition, London and New York ISBN 0-415-21768-7 (hbk) 0-415-21769-5 (pbk) ISBN 0-203-12898-2 Master e-book ISBN ISBN 0-203-17983-8
- Moffat. Ian .Hanley. Nick .Wilson. Mike . (2001), Measuring and modeling sustainable Development, Taylor&Francis Press, London, first eddition, 305 page, Parthenon Publishing Group: London. ISBN 9781842140086
- Islami, Gholamreza (2002), Facing the Problems and Development of Endogenous, Journal of Sufeh, No. 34, Shahid Beheshti University, Tehran.
- T-bit, SM Wheeler (2005), Sustainable Urban Development, Translator Zakir Haghghi, Ketayoun, Tehran University of Housing and Urbanism Research and Development Center for Urban Planning and Architecture.
- WWP and D, Jay Bramsod (1998), translation of Avaz Kuchaki, Siavash Dehghanian and Ali Kolaei Ahari, the Endless World of Economics, Environment and Sustainable Development, First Edition, Ferdowsi University Press, Mashhad.
- Rahmani, Sefat ... (1374), Introduction to Sustainable Development, Jahad Scientific and Social-Economic Monthly Journal, No. 172-173.
- Rahmani, Sefat ... (1374), Introduction to Sustainable Development, Jahad Scientific and Social Monthly Journal, No. 172-173.
- Saux, Wolfgang (1998), A New Look at the Concepts of Development, Farideh Farahi's Transliteration and Farid Bazargi, Center Publishing.
- Ziyari, Karamat A. (2004), Urban Land Use Planning, Yazd University of Technology.
- Sobhani, Nobakht, Maryam Biranvandzadeh and Sara Mosarami and Mozghan Farajzadeh (1395), Comparative Evaluation of Developmental Levels of Rural Settlements in Gilan and Golestan, Quarterly Journal of Geography, Civil Engineering and Urban Studies, Volume 2, Number 2.
- Sarai, Mohammad Hussein and Nemat Shah Karami and Hojjat Anij and Mohsen Kamandari (1393), Assessment and analysis of urban management with emphasis on desirable urban governance indicators (Case study: Khorram Abha city), Urban Area Studies Quarterly, No. 1.
- Souflaei, Farzaneh (2003), The Sustainability of Climatic Elements in Sustainable Architecture, Proceedings of the Conference on Fuel Consumption Optimization in Building Volume 1.

- Saremi, Ali Akbar (1374), Modernity and its Dissemination in Iranian Architecture and Urbanism, Quarterly Journal, No. 10.
- Sarafei, Mozaffar (1379), What is a Sustainable City? Quarterly Journal of Research, Urban Management Education, First Year, Municipal Organization of the Interior, Ministry of the Interior, Tehran.
- Kohan (1376), Indicator of Sustainable Development, First Printing, Trading and Publishing Company, 1997.
- Lalehpour, Manijeh (2007), Urban Governance and Urban Management in Developing Countries, Journal of Urban Planning, Nos. 19 & 20
- Nasiri, Hossein (2000), Sustainable Development of Third World Perspective, Culture and Andesh Publications.